

ERFGOED BRUSSEL

December 2016 | N° 21

Dossier **VICTOR BESME**

Varia **HET WATERLOO MEMORIAL TE EVERE**
HET HAPHUIS

GODIVA
Chocolaat

DE BASIS VAN DE STEDELIJKE PLANNING VAN HET GRONDGEBIED DAT WE VANDAAG KENNEN ALS HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST, IS HET PLAN D'ENSEMBLE POUR L'EXTENSION ET L'EMBELLISSEMENT DE L'AGGLOMÉRATION BRUXELLOISE, OPGESTELD IN 1866 DOOR VICTOR BESME (1834-1904) IN ZIJN FUNCTIE ALS PROVINCIALE WEGENINSPECTEUR. De structurering van de huidige stad heeft veel te danken aan het werk van deze visionaire ambtenaar. Gebruikmakend van onder meer het persoonlijk archief van Besme toont de auteur van dit artikel aan op welke wijze de functie van inspecteur voyer des faubourgs de Bruxelles tot stand is gekomen en over welke middelen zij beschikte om de geografische en institutionele geboorte van de Brusselse agglomeratie tijdens de 19de eeuw te begeleiden.

Victor Besme (1834-1904) [afb.1] werkte 50 jaar lang in en met de verschillende niveaus van de Belgische administratie: de staat, provincies en gemeenten. Hij adviseerde de besluitnemers, met name koning Leopold II, de ministers en de verkozenen. Hij was zowel een visionair ambtenaar en een waardevol adviseur van de provinciale en gemeentelijke verkozenen en van de elites van het economisch leven, als een consultant en bouwheer van nieuwe wijken en soms ook van hun bebouwing. In Verviers was hij als vennoot concessiehouder van tramlijnen. Hij zetelde in diverse commissies en comités, die hij in sommige gevallen ook voorzat¹.

.....

EEN EUROPEES PROCES, EENHEID EN VERSCHIEDENHEID VAN STADSPANNINGEN

Zowel binnen als buiten het kader van zijn functie van provinciaal ambtenaar oefende Victor Besme een

aanzienlijke invloed uit op het stedelijke weefsel van bepaalde delen van het jonge België, waaronder het *Groot Brussel*. De figuur van Besme sluit naadloos aan bij een momentum in de Europese stadsinrichting dat reeds door een aantal auteurs geïdentificeerd en gekarakteriseerd werd². In eenzelfde periode deden zich vergelijkbare fenomenen voor in verschillende Europese steden, die zich uitte in relatief gelijkaardige projecten, concepten, architectuur en functies maar ook getuigden van een reële diversiteit aan lokale contexten en de persoonlijkheid van de planners. Europa telde toen heel wat steden die geconfronteerd werden met een snelle groei en diepgaande mutaties, op verschillende schalen en onder verschillende regimes en conjuncturen³. Dat leidde meestal tot ideeën en actievoorstellen voor de stedelijke vormgeving die de politieke overheid en de ontwerper-planner verenigden, in sommige gevallen zelfs onder eenzelfde noemer.

Afb. 1
Portret van Victor Besme
(© Fonds Victor Besme).

In Frankrijk, onder Napoleon III, nam Georges Eugène Haussmann (1809-1891) van 1851 tot 1870 de leiding over de stadsrenovatieplannen van Parijs. Het Haussmanniaanse model werd opgepikt en nagebootst, zoals blijkt uit de invloeden ervan in Bordeaux, Lyon, Marseille, Rijsel, enzovoort. Een impuls ging vervolgens uit naar andere Europese steden zoals Wenen, Barcelona, Berlijn, Keulen, Firenze,

... In Oostenrijk, onder keizer Frans-Josef, ontwierp C.F.L. Förster het plan voor de *Ringstrasse* in Wenen (1858). In Spanje, onder Isabella II, stelde Ildelfons Cerdà (1815-1876) in 1859 het plan voor van de uitbreiding van Barcelona; hij vond later ook de term 'urbanisme' uit. Onder keizer Willem I vinden we in Duitsland de namen van James Hobrecht (1825-1902) voor het plan van Berlijn (1862) en Josef Stübgen (1845-1936) voor de plannen van Keulen (1880), Koblenz (1889), enzovoort. In het Italië van Vittorio-Emmanuele II tekende Giuseppe Poggi het plan voor de uitbreiding van Firenze (1864-1870). Deze veelzijdige persoonlijkheden waren zowel architect en stedenbouwkundige als ingenieur, economist, jurist, enzovoort. Ze konden doorgaans meerdere van deze opleidingen en competenties voorleggen, soms aangevuld met een specialisatie in de aardrijkskunde, biologie, sociologie, ecologie. Soms waren ze ook politiek actief.

EEN NIEUWE BLOEI VOOR BRUSSEL, DE ACTOREN VAN DE STEDELIJKE RUIMTE

De stadsgroei van Brussel en de uitbreiding van de stad met haar buitenwijken kaderde in dezelfde beweging. Enkele dynastieën van architecten of bouwers, met namen als Suys, Vanderstraeten⁴, enzovoort, maakten de overgang van de Hollandse periode naar het jonge België mee. Banden, gunsten, bevoegdheden werden overgegeven van vader op zoon. Ze waren niet alleen de architecten van paleizen en grote openbare gebouwen, maar lieten zich ook gelden in het domein van de stadsplanning of stadsontwikkeling.

Tilman-François Suys (1783-1861), de eerste hoogleraar architectuur aan de Academie voor Schone Kunsten van België, was koninklijk architect maar ook ontwerper van het plan voor de

Leopoldwijk, de eerste planmatige stadsuitbreiding in Brussel (1838). Zijn zoon Léon-Pierre (1823-1887) mocht het uiterst belangrijke plan uitwerken voor de overwelving van de Zenne en de centrale lanen (1867). Charles Vanderstraeten (1771-1834) en zijn zoon Eugène-Charles-François (1802-1868) ontwierpen koninklijke en openbare gebouwen, maar kregen ook andere opdrachten: de ene voor de aanleg van een deel van de ringlanen (eerste ring), de tweede voor het eerste globale stadsuitbreidingsplan van de buitenwijken van Brussel (1840). Andere architecten, waaronder Jean-Pierre Cluysenaar (1811-1880), Henri Beyaert (1823-1894), Gédéon Bordiau (1832-1904) en Albert Dumont (1853-1920), onderscheidden zich zowel in het ontwerpen van gebouwen als in de aanleg van wegen of in nog andere vakgebieden.

Victor Besme (1834-1904), wiens carrière nagenoeg samenvalt met de regering van 'stedenbouwer'⁵ Leopold II, paste perfect in dit rijtje van 19de-eeuwse persoonlijkheden met uiteenlopende bekwaamheden op stedenbouwkundig gebied. De sterke bevolkingsgroei ten gevolge van de industriële revolutie maakte de uitbreiding en dus planmatige uitbouw noodzakelijk van het stadsweefsel van de twee steden waar hij actief was: het volledige grondgebied van de buitenwijken van Brussel, de hoofdstad⁶, en de zuidelijke wijken, de spoorweg en de tramlijn van Verviers, een internationale stad⁷. Beide geografische kaders vormden de context voor het ontwerpen en verwezenlijken van nieuwe wijken, voor de verdeling van stedelijke functies en openbare en private ruimten en voor de aanleg van waterleiding-, riolering- en communicatienetten en -infrastructuren. Ze vormden verzamelpaatsen voor de inplanting, de architectuur en de bouw van openbare en private gebouwen en hun componenten.

Het jaar 1860, met de afschaffing van het octrooirecht, kan beschouwd worden als het scharnierjaar in de transformatie van Brussel op industrieel, administratief en commercieel vlak⁸. Die conjunctuur veranderde aanzienlijk het standpunt van de Wegeninspecteur ten opzichte van dat van zijn voorgangers. De buitenwijken van Brussel, waar hij toezicht hield op de stadsuitbreiding, waren sinds de Hollandse bewindsperiode in ontwikkeling. Dat gebeurde reeds op een planmatige manier sinds 1828 maar werd tien jaar later nog veel actiever met Charles Vanderstraeten. Alle denkpijpen van vóór 1860 hadden echter als doel de buitenwijken samen te voegen met de stad Brussel om er één *Groot Brussel* van te maken. In zijn eerste verslagen beschreef en beargumenteerde Besme trouwens uitvoerig zowel het groeiende onevenwicht van de ontwikkeling, als de achterhaaldheid van de analyses en de planningsinstrumenten die nog in omloop waren. Zijn pleidooi en voorstellen beoogden een nieuwe en ambitieuze visie op de inrichting van de buitenwijken⁹.

EEN KANTEMOMENT, EVOLUTIES, EEN 'SYSTEEM'

Sinds het midden van de 19de eeuw waren er drie thema's die het publieke forum domineerden en richting gaven aan het denken en handelen omtrent de stedelijke inrichting: agglomeratie, communicatie en sanering¹⁰. In België en in Brussel kan men voor deze drie domeinen zelfs een echt kantelmoment aanwijzen, of minstens sleutelmomenten waarbij men de opkomst, het toenemende belang en uiteindelijk de blijvende aanwezigheid ziet van sommige probleemstellingen waarmee stedenbouwkundigen ook nog in de 21ste eeuw geconfronteerd worden.

AGGLOMERATIE

De Brusselse agglomeratie, die in volle demografische expansie verkeerde, zag het aandeel van de 'buitenwijken' aanzienlijk toemen. De uitdaging die voortvloeide uit de uitbreiding en verfraaiing van de hoofdstad was van nationaal belang. De vraag naar een coherent beheer voor dit stedelijk grondgebied was lange tijd onderwerp van debat Tussen de vereniging en splitsing van de oude 'kuip' van Brussel¹¹ kende het concept *Groot Brussel* een lange voorgeschiedenis vol standpunten die naar eigen goeddunken werden ingenomen, verworpen en gewijzigd door de opeenvolgende regeringen en legislatures. Het verloop van die voorgeschiedenis komt in meerdere studies aan bod¹². Het bijzondere karakter van de buitenwijken, de eventuele gebiedswijzigingen die een dergelijk project impliceerde en de gevolgen van een beslissing op dit vlak hebben de relaties tussen de stad en de omliggende gemeenten sterk getekend. In 1852-1854 was er een momentum dat de Brusselse geschiedenis had kunnen doen kantelen. Na de aanhechting van de Leopoldwijk bij de stad Brussel (7 april 1853) diende minister van Binnenlandse Zaken Piercot een wetsontwerp in voor de aanhechting van 'buitenwijken' (7 maart 1854), met de steun van de ministers van Justitie en Financiën. Het ontwerp kreeg ook de volle steun van Charles de Brouckère. Er werden nieuwe grenzen afgebakend voor Brussel¹³. Het wetsontwerp werd opgesteld op basis van de door de gemeenteraad van Brussel gevraagde en door het provinciebestuur bekrachtigde uitbreiding: *"Tout semblait indiquer que le projet présenté par le Gouvernement serait voté par les Chambres et qu'ainsi serait réalisé la reconstitution de la 'cuvée' réclamée par la ville pendant plus d'un demi-siècle."*¹⁴

In mei 1854 werd dit aanhechtingsvoorstel verworpen om diverse redenen, waaronder de verdediging van de gemeentelijke autonomie, de vrees voor een te grote centralisatie en het behoud van het octrooirecht. Hiermee werd het debat over de samenvoeging van de omliggende gemeenten met de stad Brussel afgesloten. Voortaan zouden 'intercommunale' kwesties, zoals de afvoer van rioolwater en de openbare distributie van leidingwater, moeten worden behandeld in een geest van federatie van gemeenten. Besme stond vanaf 1858 aan het roer om de stadsuitbreiding te organiseren van dit zeer bijzondere, institutioneel versnipperde gebied, met zijn specifieke context, voorwaarden, actoren en middelen. Bovendien moest hij de aanhoudende groei in goede banen leiden van zowel de bestuurde oppervlakte als van het aantal deelnemende en bijdragende gemeenten.

COMMUNICATIE

Reeds voor de Belgische onafhankelijkheid was de verstedelijking rond Brussel op gang gekomen, de verbindingswijzen en -wegen met de provincie verbeterden en beïnvloedden elkaar onderling. In 1832 werd Brussel door het kanaal van Charleroi verbonden met de steenkoolbekkens van Henegouwen, wat een weerslag had op de industriële ontwikkeling en het arbeiderskarakter van de Brusselse kanaaloevers¹⁵. De in 1835 geopende spoorlijn tussen Brussel en Mechelen wijzigde de gewoonten en de tracés in, naar en buiten de hoofdstad. De buitengewone ontwikkeling van dit nieuwe vervoermiddel veroorzaakte in ons land een ware territoriale revolutie en schudde de classificatie van de wegen dooreen.

De rijkswegen werden binnen het ministerie van Openbare Werken beheerd door de dienst Bruggen en Wegen. Het was dat netwerk van 'grote

wegen'¹⁶ dat het meest zou worden getroffen door de ontwikkeling van het spoorwegnet¹⁷. Vanaf 1850 nam het fenomeen nog scherpere vormen aan. Het spoorvervoer speelde efficiënter in op de politieke, sociale en economische noden van het moment¹⁸. De hiërarchie van de wegen werd hier sterk door verstoord, waarbij vooral de buurtwegen aan belang wonnen (voor lange afstanden, lokale verbindingen en stadsvervoer), ten koste van de grote wegen. Men overwoog zelfs een deel ervan dat nagenoeg overbodig was geworden te privatiseren.

Het stedelijke wegennet van de Brusselse randgemeenten vormde een ononderbroken net rond de hoofdstad en transformeerde de oude kernen, die samensmolten en geleidelijk werden omgevormd tot wijken binnen de agglomeratie. Het totaalplan van Vanderstraeten, dat de buitenwijken verbond met de stad binnen een cirkelvormige ringweg en een met poorten doorboorde omwalling, was achterhaald en werd niet uitgevoerd. Het werd volledig in vraag gesteld door de vaststellingen, opmetingen en verslagen van Victor Besme. Er werd een reglementering opgesteld en verfijnd voor het wegennet. De staat en provincie organiseerden de administratie en de wegediensten om de kwantitatieve en kwalitatieve evolutie van de netten te beheren. Om die ontwikkelingen aan te kunnen, werden overheidsinvesteringen in het wegennet voorzien. Die waren consequent en planmatig (volgens een welbepaalde hiërarchie) en hun gebruik werd strikt gecontroleerd.

Ook de wegedienst van de 'buitenwijken van Brussel', die door Besme vanaf 1858 werd ingericht, stond sterk onder druk van de spoorwegen. Dat was ook het geval in Verviers, waar men na 1870 veelvuldig beroep deed op Besme om de problemen die de spoorweg en zijn uitwasemingen teweeg brachten op te lossen.

Afb. 2

Ontwerp van Noord-Zuidverbinding door de ingenieur François Wellens, 1858: tussen de twee stations was een 30 meter brede straat gepland. Uittreksel uit een brochure met drie platen (© Fonds Victor Besme).

Uiteindelijk werd het volledige 'wegen-systeem' beïnvloed door de spoorweg. De integratie van de transportwijzen in het wegsysteem was bijgevolg een van de talrijke opgaven van de verantwoordelijke dienst (afb. 2).

SANERING

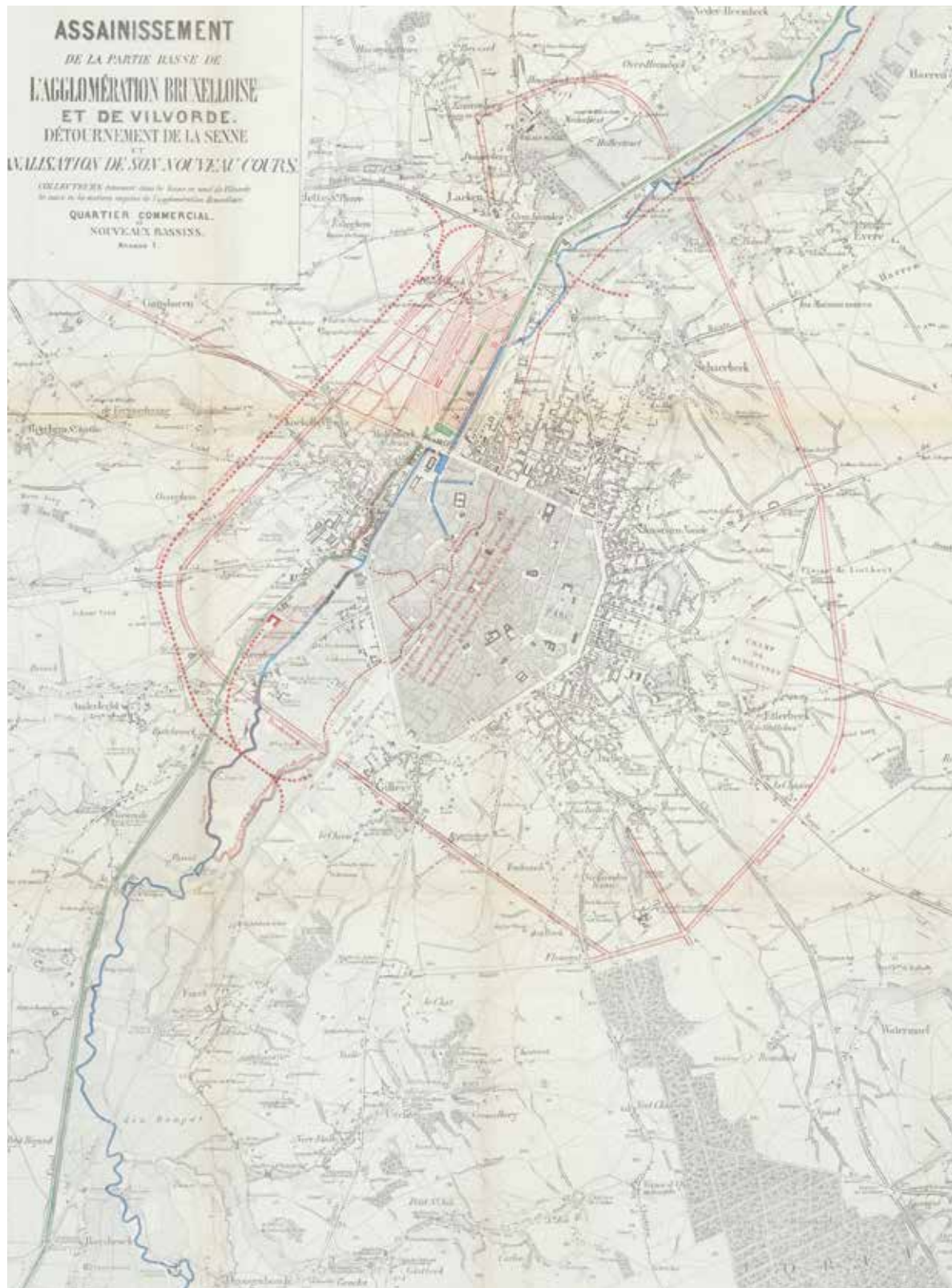
De begrippen sanering, gezondheid en openbare hygiëne werden doorslaggevend in de tweede helft van de 19de eeuw, in die mate dat ze de transformatie van de Brusselse agglomeratie versneld hebben. De overheid beschouwde de volksgezondheid als een van haar kerntaken en stelde hiervoor een heel arsenaal van middelen in werking. De Belgische overheid, die met name gealarmeerd en tot actie aangezet werd door de revolutionaire gebeurtenissen van 1848 in Frankrijk, richtte bewakings-, actie- en studiecómités op. Die droegen saneringsmaatregelen voor, vaardigden reglementen

uit, maakten subsidies vrij, moedigden congressen aan, planden en voerden saneringswerken uit en rekruteerden daarvoor het nodige personeel.

Deze voorzieningen hadden enorme gevolgen voor de wegen en de wegediensten. De openbare weg vormde immers het tracé en de bedding bij uitstek voor de aanleg van rioleringen en de distributie van leidingwater. Om opgewassen te zijn tegen de nieuwe taken van algemeen belang die het wegenet moest vervullen, moest men beroep doen op ambtenaren die reeds over de nodige competenties beschikten, namelijk de dienst Bruggen en Wegen voor de grote wegen en de wegediensten en hun personeel voor de kleine wegen. Een en ander leidde tot een herziening van de organisatie van de technische diensten en van de commissies.

De stad Brussel zou binnen de kern zelf van haar stadsweefsel grondige veranderingen ondergaan die

kaderden in deze saneringscontext en waarvan de gevolgen zich zouden laten gevoelen in de omliggende buitenwijken (afb.3). Inzake de gezondheidstoestand van de Brabantse bevolking was, op het tijdstip dat Besme zijn eerste mandaat aanvatte, cholera een terugkerend fenomeen in alle omliggende gemeenten¹⁹. Tijdens de eerste jaren van zijn mandaat werden de lokale gezondheidscomités gereorganiseerd en hun bevoegdheden uitgebreid²⁰. In 1866 leidde een nieuwe cholera-epidemie tot een grootscheeps en nauwgezet onderzoek naar de hygiënische omstandigheden in de gemeenten en naar de ziekte zelf²¹. De Wegeninspecteur zou tijdens zijn mandaten voortdurend worden geconfronteerd met problemen inzake sanering en waterdistributie. Hij besteedde er speciale studies aan en droeg bij tot belangrijke realisaties zoals de sanering van de Maalbeekvallei²² (afb.4).

Afb. 3

Ontwerp voor de sanering van de Zennevallei (1864), waarop de Zenne is aangeduid in het blauw en zijn geplande kanalisering in rode stippel-lijn (© Fonds Victor Besme).

Afb. 4

Saneringswerken aan de Maalbeek. Op karton gekleefde werffoto (© Fonds Victor Besme).

Het is frappant om vast te stellen dat deze drie begrippen (agglomeratie, communicatie, sanering) nog altijd actueel zijn. Ook vandaag is Brussel nog altijd op zoek naar een 'coherent grondgebied' en vooral naar een geïntegreerd beheer daarvan (grootstedelijke gemeenschap, intercommunaliteit). Ook vandaag zoekt Brussel nog altijd naar een 'mobiliteit voor iedereen' op basis van een geïntegreerd beleid (deugden van de multi- en transmodaliteit). Ook vandaag blijven de begrippen hygiëne en volksgezondheid van algemeen belang en blijft sanering een essentiële opgave voor het stadsbestuur, al is het woordgebruik wat veranderd en spreekt men nu over 'vervuiling' en 'milieuhinder'.

TERRITORIA, FUNCTIES EN OPDRACHTEN VAN VICTOR BESME

Het plan van Victor Besme uit 1866 was de afronding van een lang analyse- en denkproces dat uitvoerig werd uiteengezet in zijn opeenvolgende rapporten sinds 1858. Tot op vandaag structureert dit plan de Brusselse ruimte²³. Deze vaststelling brengt ons bij drie begrippen die er onlosmakelijk mee verbonden zijn. Ten eerste is het plan van toepassing op een grondgebied, de 'buitenwijken'. Ten tweede is het uitgewerkt door een provinciaal ambtenaar in het kader van zijn functie als 'Wegeninspecteur'. Tenslotte vormt het weggennet het voorwerp van zijn kernopdracht. Het onderzoek van deze drie begrippen en hun verbanden toont aan

dat Besme geleid werd door plichtsgevoel inzake de verdediging van het algemeen belang, dat hij aan de basis ligt van een groot deel van de territoriale structurering van Brussel en dat hij doorheen zijn opdrachten van openbare dienstverlening ijverde voor het openbaar nut, waarvoor hij trouwens beloofd zou worden met de titel van inspecteur-generaal²⁴. Toch nam hij een aparte plaats in binnen de provinciale administratie van Brabant²⁵.

DE 'BUIENWIJKEN VAN BRUSSEL', EEN WARE BIJZONDERHEID

De 'buitenwijken van Brussel'²⁶ waren in de eerste plaats buitenwijken in de zin dat het tot aan de ontmanteling van

TAKEN VAN DE 'WEGOPZICHTER'

De term *voyer* of wegozichter is oud en verwijst naar alles wat te maken heeft met de weg. De weg volgt een traject dat op het einde en onderweg de verbinding maakt met andere wegen. Het is een 'nutsleiding' van algemeen belang. De strategische uitdaging van het tracé van straten en wegen is van die aard dat de hoogste autoriteiten er altijd al belangstelling voor hebben gehad en er menselijke, financiële en technische middelen in hebben geïnvesteerd. Het langgerekte tracé wordt zo een openbare ruimte die gereguleerd, gedeeld, ingericht en onderhouden wordt door degene die er de bevoegdheid over heeft. De reglementering dient om het collectieve nut in stand te houden en is zowel van toepassing op degenen die de weg gebruiken als op degenen die er langs wonen, op een manier die het publieke gebruik en karakter niet in het gedrang brengt. Zo wordt een grens getrokken tussen het openbare domein en het privé-domein in de vorm van de rooilijn.

EEN OPDRACHT VAN ALGEMEEN BELANG

De wegozichter is een openbaar ambtenaar die de aanleg en het gebruik van de verbindingswegen garandeert en controleert: tracé, integriteit, rooilijn en nivellering. De wegozichter krijgt een gebied toegekend waarin hij zijn opdracht uitoefent. Terwijl de dienst Bruggen en Wegen als staatsorgaan waakt over de 'grote wegen' en hun attributen, is de wegozichter een ambtenaar van provinciaal niveau wiens opdracht bestaat in de controle van de kleine wegen binnen het gebied van een gerechtelijk kanton¹. In de 19de eeuw voerde deze ambtenaar zowel administratieve als technische (ontwerp, realisatie, inspectie, onderhoud, ...) en juridisch-politionele opdrachten uit voor het geheel van de verbindingswegen.

Frankrijk deelt met België de gemeenschappelijke oorsprong van de term,

maar kende een andere evolutie van het beroep. De titel die (vanaf het ancien régime tot vandaag) aan deze voor de wegen bevoegde ambtenaar wordt toegekend, is die van *commissaire voyer*. Bij wijze van anekdote vermelden we dat Emile Zola deze functie gebruikte voor zijn romanfiguur Aristide Rougon, bijgenaamd Saccard, die in die hoedanigheid betrokken werd bij het grootscheepse project voor de transformatie van Parijs. Voor het grondgebied van de buitenwijken van Brussel riep de overheid een bijzondere functie in het leven, een soort van 'superwegcommissaris' onder de benaming *inspecteur voyer des faubourgs de Bruxelles*. Het ging dus wel degelijk om een ambtenaar, die het algemeen belang behartigde voor alles wat de verbindingswegen van elk type betrof.

HOGTE TECHNISCHE EN COMPETENTIES, BELANG, BIJZONDER KARAKTER

De functie van *inspecteur voyer des faubourgs de Bruxelles* werd slechts toegekend aan een kandidaat die blij gaf van velerlei competenties. In de jaren 1843-1844 werd deze dienst definitief gereguleerd door een provinciaal reglement², dat gelijk liep met de nieuwe wet die het *régime urbain* invoerde³. Die functie cumuleerde die van wegozichter (buurtwegen en waterlopen) en inspecteur der gebouwen (nieuwe straten, nieuwe rioleringen en nieuwe constructies). De houder moest met name advies uitbrengen over de bouwvoorvragen en -ontwerpen, ter plaatse de rooilijn en de hoogte van de gebouwen aanduiden, de overeenstemming tussen de bouwvergunning en de feitelijke uitvoering controleren, de reglementen doen naleven voor de wegen- en gebouwenpolitie, overtredingen en misdrijven vaststellen en er proces-verbaal van opmaken⁴.

Na het ontslag van Vanderstraeten (1853) en de discussies over het behoud van de functie als dusdanig, en nadat gebleken was dat het niet tot een samenvoe-

ging zou komen tussen de buitenwijken en de stad Brussel, werd de functie van *inspecteur voyer des faubourgs de Bruxelles* behouden door een beslissing van de provincieraad van Brabant van 26 juli 1854. Omdat de bestaande titularis, Groetaers, de functie niet langer wou vervullen, keurde de provincieraad een voorstel goed waarbij de kandidaten een examen van *commissaire voyer* en een tweede specifiek examen voor de functie moesten afleggen dat hun administratieve, technische, juridische en esthetische competenties zou beoordelen⁵. De regels voor de aanstelling van een nieuwe titularis werden eveneens geformuleerd⁶. Deze inspecteur moest ook een specialist in bouwkunde zijn. Victor Besme was een van de weinigen die deze ongewone functiecombinatie op zijn palmares had staan⁷. Hij bleef van 1858 tot zijn dood in 1904 in dienst, wat getuigt van zijn uitzonderlijke bekwaamheid en stamina maar ook van het grote vertrouwen dat hij genoot.

NOTEN

1. De wet van 1 februari 1844 op de wegozitie voerde drie categorieën in: 1) de '*grande voirie*', namelijk de rijks- en provinciewegen en hun doortochten in steden en gemeenten; 2) de '*voirie urbaine*', namelijk wegen afhankelijk van (samen)gevoegde delen van gemeenten die gevraagd hadden dat deze wet op hen zou worden toegepast; 3) de '*voirie vicinale*', namelijk alle secundaire verbindingswegen van gemeentelijk nut, die (al dan niet) aftakken op het net van grote wegen. Twee jaar later verscheen een bijkomende categorie van kleine wegen: de '*chemins vicinaux de grande communication*' (grotere lokale verbindingen).
2. KB van 17 augustus 1844 tot goedkeuring van het reglement op de buurtwegen en het KB betreffende de '*inspecteur voyer dans les faubourgs de Bruxelles*'.
3. *MAPB*, 1844, dl. XLIX, nr. 106, p. 378.
4. *MAPB*, 1843, dl. XLVIII, nr. 291, p. 923.
5. *MAPB*, 1855, dl. LXXII, p. 129, 180.
6. *MAPB*, 1855, dl. LXXIII, p. 13.
7. Onze doctoraatsthesis toont de verschillende evolutiestadia vanaf de '*Commission des bâtisses*' opgericht onder het Hollandse bewind, tot de definitieve afschaffing van de dienst '*voyer des faubourgs de Bruxelles*' na de dood van Besme in 1904, met daartussen de mandaten van de opeenvolgende titularissen: Vanderstraeten, Groetaers, Versluys, Guillery en Besme.

de tweede stadsomwalling om *extra muros* grondgebied ging. Dat bleef zo tot in 1860, zolang de afsluitingen en octrooiportten een grens vormden en een verschil in statuut inhielden tussen de stad en de wijken rond de stad. Die laatste kenden een wildgroei van nieuwe straten en gebouwen, wat planning op schaal van de agglomeratie noodzakelijk maakte. Er werd een wetgevend kader gecreëerd voor een specifieke administratieve functie, die van *inspecteur voyer des faubourgs de Bruxelles*. Het grondgebied van de buitenwijken vormde immers een uitdaging van nationaal belang door zijn potentie voor de stedelijke groei van de Belgische hoofdstad, waar alles gebeurde en geconcentreerd was²⁷. Brussel-Stad wou om economische redenen deze 'buitenwijken' inlijven in één *Groot Brussel*. Maar het grondgebied dat voor stadsgroei in aanmerking kwam, strekte zich uit over gemeenten die voor het merendeel de ambities van de hoofdstad vreesden. Zij beriepen zich dan ook op de gemeentelijke autonomie die in de grondwet verankerd was.

Het gebied van de 'buitenwijken van Brussel' was tamelijk onbepaald en rekbaar in functie van de ontwikkeling van de stad. Aanvankelijk (1828) werd het administratief afgebakend door een cirkel met als middelpunt de spits van het stadhuis van Brussel. De actieradius van de inspecteur bedroeg eerst 1.500 meter, maar door de stadsgroei en de noodzaak van efficiënt beheer schoof de grens snel op naar 3.000 meter (plan Vanderstraeten uit 1840). Die cirkel beperkte willekeurig de interventiezone, zonder rekening te houden met de morfologie, de gemeentegrenzen, het reliëf, de breuklijnen of de sociologische samenstelling. Later, maar met behoud van het begrip *straal*, sprak men van een *régime urbain* (1844) dat alle 'geagglomereerde gedeelten' van de gemeenten uit de omtrekzone omvatte. Nog later werd

de actieradius van de inspecteur op 7.500 meter gebracht (1874). De 'buitenwijken van Brussel' getuigden ten slotte van een sterke tegenstelling tussen een gebrek aan institutionalisering en een dwingende administratieve eis. Strikt genomen vormden ze samen immers geen politieke noch administratieve entiteit. De inrichting van het grondgebied was een provinciale aangelegenheid. Maar ook de staat en de gemeenten waren hierbij betrokken, via een specifieke dienst en functie die de ontwikkeling van het gebied in goede banen moesten leiden.

De post van *inspecteur voyer des faubourgs de Bruxelles* werd volgens twee sterk verschillende logica's ingevuld naargelang de periode. Terwijl het cirkelvormige plan van Vanderstraeten uit 1840 en het ontwerp van Georges Groetaers (1853-1854) waren opge maakt in een logica van inlijving van de 'buitenwijken' bij de stad Brussel, kaderde Victor Besme, die de post bekleedde van 1858 tot 1904, zijn jaarverslagen en zijn uitbreidingsplannen (1862 en 1866) in een logica van een inter- en supragemeentelijke agglomeratie. Met de nodige intelligentie en diplomatie verwierf hij van meet af aan op alle niveaus het nodige vertrouwen en de bekendheid om zijn autoriteit en zelfstandigheid te vestigen. We stippen hierbij aan dat zijn provinciale functie hem niet belette om ook zijn woordje mee te spreken over Brussel-Stad, hetzij in de debatten over de stedelijke inrichting (met name in zijn verslag van 1863)²⁸ of over de sanering (met name in zijn project van 1864 zie afb. 3)²⁹

OVER SOMMIGE PLANNINGSINSTRUMENTEN

Het denken en handelen van Victor Besme wordt te vaak herleid tot zijn algemeen plan van 1866, dat het resultaat was van een geleidelijk

reflectieproces sinds zijn aanstelling in 1858, en zelfs daarvoor, gevoed door het werk van zijn voorgangers en geconcretiseerd door een complexe reeks studies, opmetingen, schriftelijke en grafische documenten. In essentie hebben de archieven ons twee types instrumenten nagelaten: verslagen en plannen, die soms één geheel vormen³⁰.

De jaarverslagen van de Wegeninspecteur tussen 1859 en 1870 geven een algemeen overzicht van het werk van de wegedienst in het voorbije jaar. Ze documenteren de uiteenzetting die de provinciale deputatie jaarlijks voorlegt aan de provincieraad. Het gaat om een verslag over de gewone dienstuitoefening van de inspecteur, dat per gemeente nauwkeurige gegevens bevat over de dienstprestaties voor het wegnnet in de buitenwijken van Brussel. De behandelde onderwerpen zijn onder meer: de toestand van de verbindingswegen, het wegdek, de riolen, nieuwe wijken, straten en pleinen, hun uitbreidingen en heropbouw, de waterdistributie, de brandkranen, de bouwwerken, enzovoort. Van bij zijn indiensttreding gebruikte Besme dit jaarverslag als een instrument om voor de autoriteiten een ambitieuze en vooruitziende visie te ontvouwen en aannemelijk te maken, wat hem er vanaf 1860 toe zou brengen om ook een 'buitengewone dienst' waar te nemen. In maart 1860 zegde de minister van Binnenlandse Zaken aan de provinciale deputatie toe om deze buitengewone dienst mee te financieren. Victor Besme werd er toen mee belast om, naast zijn gewone taken, het gebrek aan methodologie en planning voor de ontwikkeling van de agglomeratie op te vullen. Het departement Binnenlandse Zaken en de provinciale deputatie preciseerden de inhoud van deze opdracht: vanuit een algemeen oogpunt alle wegenkwesities bestuderen die voor de toekomst van de Brusselse agglomeratie van belang

waren en de gemeentelijke overheden informeren over de mogelijke verbeteringen aan het algemeen rooiplan van 1846 die de continue ontwikkeling wenselijk of mogelijk maakte; een algemeen plan opstellen van de nog niet geëxploiteerde delen van de Brusselse buitenwijken. Ze wezen op de belangrijkste punten waarop de studies betrekking moesten hebben en waarvan het resultaat moest worden voorgelegd aan de eigenaars en de gemeentelijke overheden en goedgekeurd door de hogere overheid.

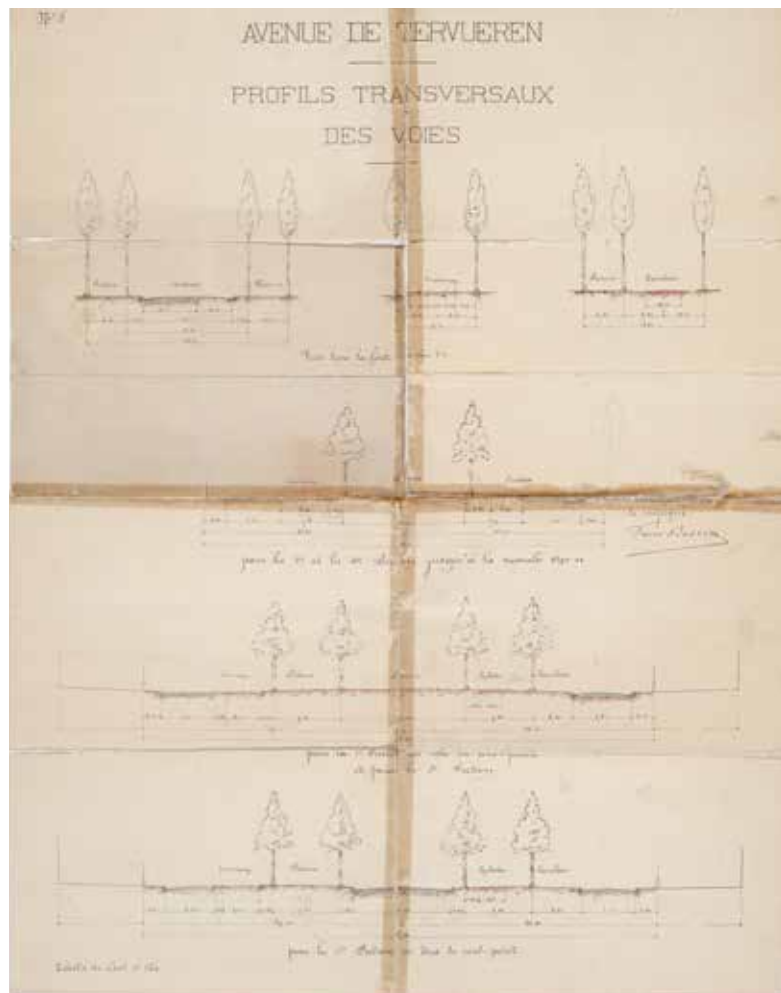
Victor Besme structureerde zijn jaarverslagen in een verkennend en een beschrijvend deel. Het eerste deel maakt het mogelijk om van jaar tot jaar de evolutie van zijn stedenbouwkundig denken en de omvang van zijn visie te volgen. Het tweede deel beschrijft jaar na jaar de projecten en realisaties, gemeente per gemeente, wijk per wijk. Sommige verslagen bevatten ook andere, specifiekere thema's, die betrekking hebben op intercommunale kwesties (bv. water, riolering, gas, enzovoort) of op de stad Brussel. De verslagen vormen uiterst belangrijke instrumenten. Vaak zijn er overzichts- of deelplannen aan toegevoegd. Het geheel stelde Besme in staat om rond eenzelfde project de publieke en private partners die noodzakelijk waren voor de uitvoering samen te brengen. Men stelt ook een interactie vast tussen de instrumenten van de wegpzichter en de thema's die hem vanaf 1850 bezighielden: sanering, communicatie, agglomeratie. Deze thema's beïnvloedden de instrumenten en omgekeerd. Een tekenend voorbeeld van deze interactiviteit tussen plan en realiteit van het terrein vinden we in de *carte de reconnaissance* en de jarenlange actualisering ervan door Besme en Vandermaelen³¹. De studie van het ontstaan van deze instrumenten maakt het mogelijk de graad van schatplichtigheid of van originaliteit te bepalen in de planning waarvoor ze dienden.

.....

HET 'WEGENNET': EEN BELANGRIJK ADMINISTRATIEF OBJECT, EEN ERFGOED

Men kan aantonen hoezeer het wegennet van de 19de eeuw een erfgoed van collectief nut vormde, dat moest worden geïnventariseerd en beschreven, en zo nodig beschermd, onderhouden en gevaloriseerd. Het wegennet omschrijft en bepaalt het openbaar en privaat erfgoed; het kan zelf erfgoed worden door zijn verfraaiende aspecten of door het erfgoed waarmee het omringd wordt. Het 19de-eeuwse

belang van dit administratief object en zijn algemeen belang kunnen in ruime mate worden aangetoond (in economisch, politiek, sociaal, technisch, kwantitatief opzicht). De analyse ervan onthult een echte 'bedding' die het grondgebied structureert voor de verplaatsingen van personen, voertuigen, goederen, collectieve diensten en uitrustingen (bv. riolering, water, diverse netwerken). Het wegennet vormt de zetel/het fundament van alles wat tot fysieke en sociale banden leidt en brengt communicatie tot stand. Het vormt een netwerk van collectief nut. De evolutie van de rol van het wegennet

Afb. 5a
Tervurenlaan. Ongedateerd plan met dwarsprofielen van de wegen (1894). Lavis op papierafdruk (© Fonds Victor Besme).

net leidt tot een toenemende techniciteit van zijn onderdelen, tracés, profielen, netwerken, enzovoort. Het zorgt voor een sterke structurering van het grondgebied en maakt een gesofistikeerde organisatie van zijn beheer noodzakelijk.

Een aantal Brusselse gemeenten bewaart in hun archief nog rooiplannen van lanen en straten of plannen voor de aanleg van wijken ondertekend door Besme. Een meer gedetailleerde studie daarvan zou hun verwevenheid met het overzichtsplan aantonen, de aanpassing aan de contexten van tijd en plaats, de respectieve impact van de netwerken, het spel van de actoren, de omvang van de middelen, enzovoort. Het mooiste voorbeeld is misschien het plan van de Tervurenlaan³², ontworpen en gerealiseerd in het kader van de wereldtentoonstelling van 1897 (afb. 5a en 5b)

CONCLUSIES

Vanuit zijn *Plan d'ensemble pour l'extension et l'embellissement de l'agglomération bruxelloise* (1866) heeft Besme zelf diverse gemeentelijke en wijkplannen uitgetekend. Hij

Afb. 7

Gedetailleerd ontwerpplan van de Koningstuin. Ongedateerd plan in potlood en inkt op doorslagpapier (© Fonds Victor Besme).

HET FONDS VICTOR BESME, EEN ERFENIS DIE HERWAARDERING VERDIENT

Dit artikel, gewijd aan de administratieve loopbaan van Victor Besme, vat de essentie samen van mijn doctoraatsonderzoek, waarvoor uit meerdere bronnen is geput. In hoofdzaak heb ik systematisch onderzoek verricht in het *Mémorial administratif de la Province du Brabant* (MAPB)¹, een gedrukte bron die veel materiaal heeft opgeleverd. Aanvullende informatie is afkomstig uit openbare en private archieven en uit de bestaande bibliografie.

De onderzoeker heeft niet altijd de gelegenheid om het privéarchief te consulteren van de persoon waarvoor hij zich interesseert. Als achterkleinzoon van Victor Besme had ik het

geluk de conservator te worden van zijn persoonlijk archief, dat door de familie sinds generaties bewaard en doorgegeven wordt, en dat vandaag het 'Fonds Victor Besme' vormt.

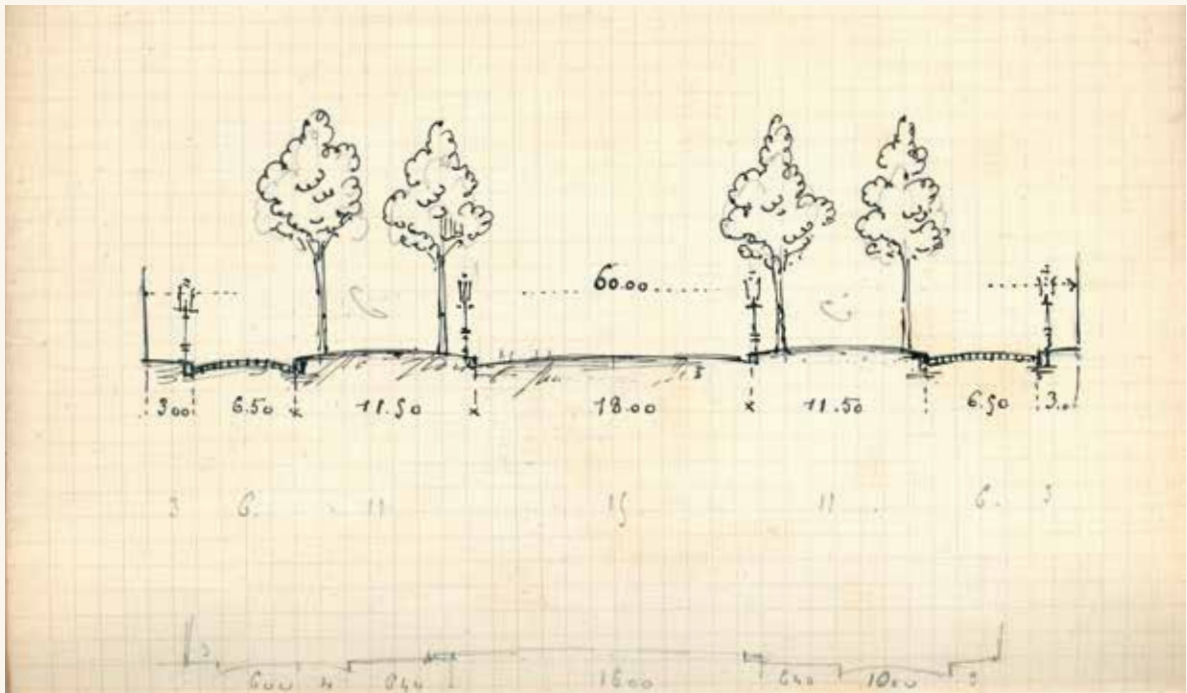
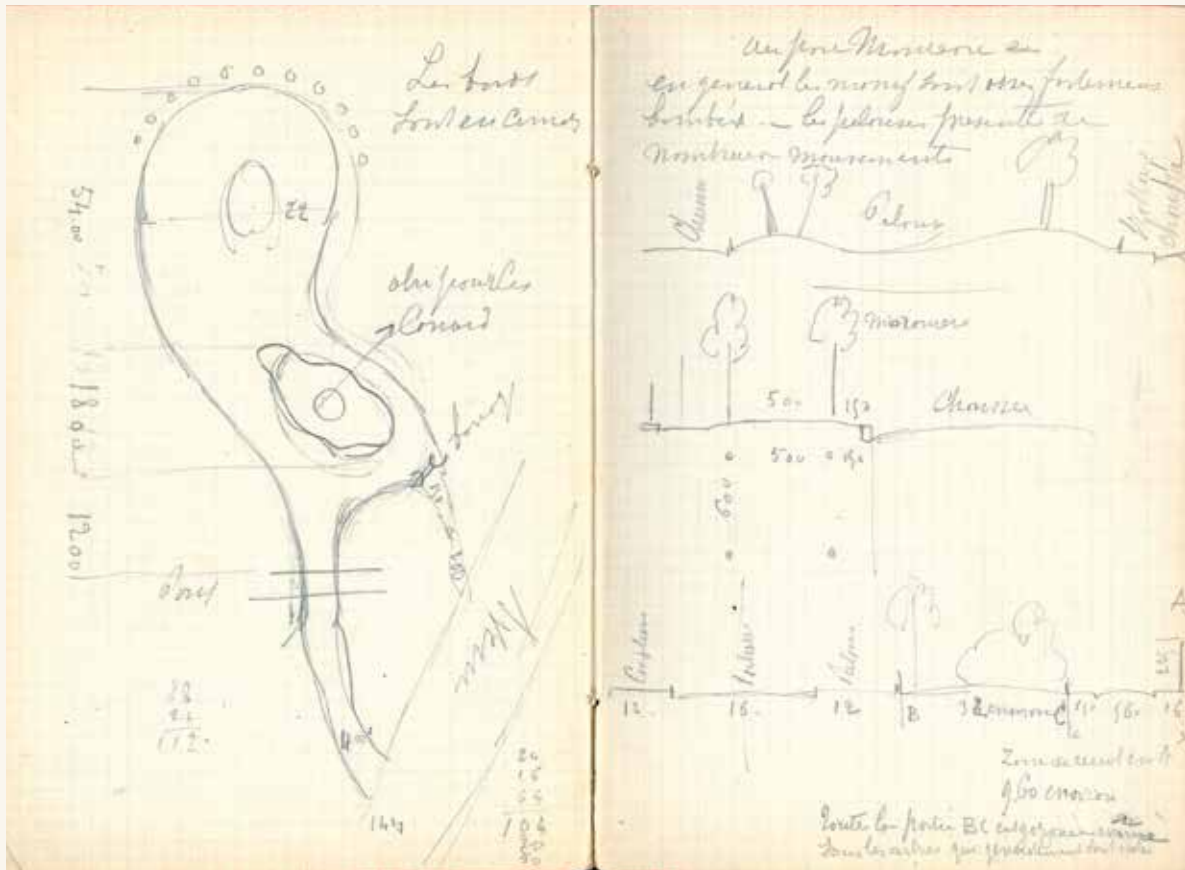
De twee overlevende dochters van Victor Besme, Fanny (zonder nakomelingen) en Marguerite (talrijke nakomelingen), hebben de archiefstukken bijgehouden die de Belgische staat bij zijn dood niet had gerecupereerd. Zij hebben aan de volgende generatie doorgegeven wat zij van hun vader hadden bewaard. De kleinkinderen uit het huwelijk van Marguerite Besme met Joseph Willems de Laddersous² hebben de archiefstukken en materiële (of immateriële) erfstukken bewaard die van hun grootvader afkomstig waren. De kennis raakte stilaan verstrooid tussen de zes kinderen van Marguerite

en Joseph. Gelukkig begon hun enige zoon, Pierre Willems de Laddersous, die vooral in familiekunde geïnteresseerd was, de talrijke documenten die hij had ontvangen te bestuderen en te verwerken. Hij schreef met name een artikel voor zijn zussen over hun gemeenschappelijke voorouders met de naam Besme³. Hij heeft ook bijgedragen tot de werken van Liane Ranieri⁴, meer bepaald door een biografische nota⁵. De achterkleinkinderen van Victor Besme, die zich bewust waren van het belang van deze erfenis, hebben de bewaring ervan toevertrouwd aan de auteur van dit artikel, die de elementen van het patrimonium is beginnen te inventariseren, analyseren en exploiteren.

Dit private fonds vormt een interessante aanvulling op de publieke archie-

Tervurenlaan. Plaat met tracé en profielen, gesigneerd door Victor Besme voor Maurice Besme, gedateerd 15 mei 1896 (© Fonds Victor Besme).

Notitieboekje van Victor Besme. Details: schetsen van tracés en profielen van wegen die verband houden met de globale plannen en de wijkplannen (© Fonds Victor Besme).

ven. Enerzijds bevat het een aantal originele documenten van diverse aard betreffende de loopbaan van Victor Besme. Anderzijds bevat het elementen uit zijn privéleven die het mogelijk maken zijn biografie aan te vullen en een ander licht te werpen op zijn werk en persoonlijkheid. Geen enkel dossier van het fonds kan echter worden beschouwd als exhaustief of voldoende voor een onderzoek, aangezien sommige opdrachten er slechts weinig of geen sporen in hebben nagelaten. Elk onderzoek over Besme en zijn werk moet dus ook te rade gaan bij andere bronnen, wat ik gedaan heb voor de verschillende gepubliceerde werken.

In een eerste studie⁶ diende de Tervurenlaan als achtergrond om de drijfveren en actoren te tonen van deze onderneming uit 1897 die, honderd jaar later, na de impuls te hebben gegeven voor de expansie van de doorkruiste zones, nog altijd een structurerende as vormde van de stad, een uitrusting van collectief belang. Uit dit werk bleek hoe Parmentier, de concessiehouder van dit brede stedelijke tracé, groot voordeel haalde uit de meerwaarde van de operatie, hoewel die conform het programma werd uitgevoerd en voldoening schonk aan zowel opdrachtgevers als omwonenden. Ook kwam de doorslaggevende rol naar voor van de bouwmeester, die destijds nog niet met de term 'stedenbouwkundige' werd aangeduid.

Doordat ik mij bijzonder interesseerde voor de biografie en de persoonlijkheid van Victor Besme, heb ik het private archieffonds dat mij was toevertrouwd nog grondiger bestudeerd. Een publicatie in de vorm van een boekje voor familiaal gebruik liet uit de inhoud van het fonds, hoewel zeer onvolledig, een persoonlijkheid naar voor komen wiens professionele loopbaan redelijk miskend is en toonde ook aan dat dit parcours noodzakelijk moet worden verbonden met de context van de tijd en met zijn privéleven⁷.

Het doctoraatsonderzoek dat ik nadien heb uitgevoerd, heeft heel wat nieuwe kennis aan het licht gebracht. Behalve in een origineel proefschrift⁸, is deze studie uitgemond in een kritische analyse van sommige bronnen⁹ alsook, zeer recent, in de nagenoeg integrale publicatie van het tweede deel van het proefschrift, namelijk de werkzaamheden van Besme in Verviers¹⁰. Bijzonder belangrijk voor de juiste kennis van die laatste activiteiten was de inbreng van het private archief dat bewaard wordt in het Fonds Victor Besme. Bij wijze van voorbeeld verwijs ik naar het belang van de correspondentie tussen Besme en de leden van de familie Peltzer, meer bepaald met Oscar, eigenaar van een opmerkelijk herenhuis aan de Louizalaan in Brussel.

Het archief van het Fonds Victor Besme blijkt als slotsom een eenvoudige aanvulling op de historische feiten, maar een die soms onmisbaar is om het fijne van een verhaal te kennen, de anekdotes, de contacten, het netwerk van relaties, de regelingen en strategieën. De geschiedenis van de systemen verdient te worden verhelderd door de geschiedenis van de mensen die ze doen functioneren. Zonder private fondsen gaat een schat aan informatie verloren!

NOTEN

1. Dit memoriaal vormt de jaarlijkse neerslag van alle administratieve handelingen (omzendbrieven en verordeningen, officiële berichten, enzovoort) gesteld of ondergaan door de provincie Brabant sinds de onafhankelijkheid van België. De behandelde onderwerpen zijn talrijk en zeer gevarieerd.
2. De families d'Huart, Gourdet, Hanquet, Maertens de Noordhout en Willems de Laddersous.
3. WILLEMS DE LADDERSOUS, P.J., *Les Besme ... ce que j'en sais! - propos historiques, légendaires et généalogiques à l'intention de mes sœurs*, onuitgegeven nota, februari 1984.
4. RANIERI, L., Victor Besme, *Biographie Nationale*, t. XLIII, col. 89-98, Brussel,

1983; RANIERI, L., *Léopold II urbaniste*, Hayez, Brussel, 1973, 395 p.

5. WILLEMS DE LADDERSOUS, P.J., *BESME. Victor Jean Constant*, onuitgegeven biografische nota van 23 maart 1982, blijkbaar opgesteld ten behoeve van Liane Ranieri voor de Nationale Biografie.
6. d'HUART, Th., *L'Or de Sienna, Grands aménagements urbains, investissements d'aujourd'hui et gisement en or pour la ville de demain*, eindwerk voor het behalen van het diploma van bijzonder licentiaat stedenbouw en ruimtelijke ordening, U.L.B., verdedigd in oktober 1994, 80 p. – Dit werk werd gebruikt in het kader van de honderdste verjaardag van de Tervurenlaan in 1997; uittreksels ervan zijn afgedrukt in de publicatie naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling: d'HUART, Th. en TEMMERMAN, C., *1897-1997 Les 100 ans de l'avenue de Tervueren - 100 jaar Tervurenlaan*, Gemeente Sint-Pieters-Woluwe, 1997, 91 p. (heruitgave Delen Private Bank, 2013).
7. d'HUART, Th., *Victor Besme. Quelques éléments de biographie*, Éditions Hugues de Chivré, Chemillé-sur-Indrois, 2006, 119 p.
8. d'HUART, Th., *Des faubourgs de Bruxelles aux boulevards de Verviers - Conditions et jalons itinéraires d'un voyer - Victor Besme - au XIXe siècle*, proefschrift voor het behalen van de titel van doctor bouwkunde en stedenbouw, Université libre de Bruxelles, école polytechnique de Bruxelles, Service BÂTir, 2014.
9. d'HUART, Th., 'De Guillaume Jacquemyns (1936) à Benedikte Zitouni (2010) - Analyse critique de deux ouvrages relatifs à l'extension de Bruxelles au XIXe siècle', in *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, Koninklijke Academie van Oudheidkunde van België, Brussel, 2013, vol. 82, pp. 161-187, 2 ill.
10. d'HUART, Th., *Victor Besme et les extensions de Verviers sous Léopold II: genèse d'un patrimoine urbain*, Comité scientifique d'histoire de Verviers, Verviers, 2016, 444 p.

Afb. 8

Kantoor van Victor Besme aan de Jourdanstraat 32. Gesloopte woning. Foto van Gustave Hamesse (© Fonds Victor Besme).

heeft zijn stempel gedrukt op heel wat voorstedelijke wijken zoals de Louizawijk, de wijk van Terkameren en de Vijvers, de Tenboschwijk in Elsene, de Zuidelijke wijk, de Villawijk en de Zuidwijk in Sint-Gillis, de Kuregemwijk in Anderlecht, de wijk van de Koninklijke Jacht of de wijk Maria-Hendrika en de wijk van de Sint-Pieterssteenweg in Etterbeek, de Villawijk in Vorst, de Koninklijke Wijk – Plateau van Koekelberg, enzovoort. Hier hebben tal van Brusselse lanen en straten hun tracé te danken aan de pen van Besme. Behalve de ringlanen (afb.6) ligt Besme ook aan de oorsprong van andere grote tracés die Brussel vandaag nog structureren: de Leopold II-laan, het perspectief naar de kerk van Laken en de Tervurenlaan. Zijn naam is

ook verbonden met de aanleg van diverse parken: het Elisabethpark, de Koningstuin (afb.7), het park van Sint-Gillis-Vorst, het Dudenpark, het Josaphatpark, het park van de wereldtentoonstelling in Tervuren.

De bijzonderheid van het territorium, van de functie en van het administratieve object die kan vastgesteld worden in het werk van Victor Besme wekt de indruk dat hij een bijzondere functie bekleedde binnen het administratieve apparaat van de provincie Brabant. Uit analyse blijken zijn opdrachten en bevoegdheden zeer uitgebreid, zijn rol en invloed aanzienlijk, zijn werkzaamheden structurerend en van algemeen belang. Deze Wegeninspecteur legde zich toe op de drie grote thema's van

zijn tijd: agglomeratie, communicatie en sanering. En toch blijft hij een 'beroemde onbekende' en heeft men weinig belangstelling getoond om zijn totaalplan uit 1866 te vertalen in deelplannen. Zijn studies en architecturale realisaties zijn weinig bekend, net zoals het feit dat hij ook buiten Brussel gewerkt heeft (o.a. in Verviers, Merksplas, Mariakerke, enzovoort), en men beschikt over zeer weinig informatie over zijn persoon zelf. Zeker is alleen dat hij op zichzelf het principe toepaste dat hij vaak zijn kinderen voorhield: "*Notre noblesse à nous, c'est le travail*" [Ons werk is onze adel]³³ (afb.8).

Vertaald uit het Frans.

NOTEN

- 1 *Comité de salubrité publique de Saint-Gilles, Commission instituée pour l'examen des modifications à introduire dans les dispositions relatives aux cours d'eau non navigables ni flottables, Commission d'étude pour les travaux destinés à faire cesser les inondations du Maelbeek, Commission spéciale désignée pour l'étude du projet des nouvelles voies de communication à ouvrir dans les plaines de Tour et Taxis, Comité de bienfaisance de Saint-Gilles, Section des Travaux publics et des Sciences appliquées à l'Industrie de l'Union Syndicale*, enz.
- 2 RONCAYOLO, M., *Lectures de villes, formes et temps*, Parenthèses, Marseille, 2002, p. 211: de auteur beschrijft een 'chaîne de transformations urbaines' [keten van stedelijke transformaties] in een studie over het beweerde vaderschap van de Parijse transformaties. BENEVOLO, L., *Storia della città – Histoire de la ville*, Parenthèses, Roma-Bari, 1975; vertaling Marseille 1983, uitgave 1994, p. 379 e.v.: de auteur bestempelt dit nieuwe stadsmodel als 'post-libérale' [post-liberaal] en beklemtoont de rol en de invloed van de administratie alsook de permanentie van de ontstane weefsels.
- 3 RONCAYOLO, M., *op. cit.*, p. 216.
- 4 De bronnen geven meerdere schrijfwijzen voor deze naam: Vanderstraeten, Van der Straeten, Vander Straeten.
- 5 RANIERI, L., *Léopold II urbaniste*, Hayez, Brussel, 1973, meer bepaald pp. 14-15.
- 6 JACQUEMYS, G., 'Victor Besme et le grand Bruxelles', in *Le Flambeau*, 1931, nr. 9, dl. 14, pp. 160-176.
- 7 d'HUART, Th., *Victor Besme et les extensions de Verviers sous Léopold II: genèse d'un patrimoine urbain*, Comité scientifique d'histoire de Verviers (CSHV), Verviers, maart 2016, 444 p. Het internationale karakter kan worden aangetoond door de samenwerkingen en uitwisselingen op industrieel gebied (dankzij de spoorweg) alsook door de sterke Duitse immigratie in deze stad.
- 8 CHARRUADAS, P. en DESSOUROUX, C., (red.: BILLEN, C. en DECROLY, J.-M.), *Étude historique de la Région bruxelloise, des grandes formes urbanistiques et de la législation sur le bâti*, ULB-IGEAT, Brussel, 2003, 225 p. + bijlagen.
- 9 *Idem*, meer bepaald p. 88 en vooral bijlage 1: DE BEULE, M., *La Planification bruxelloise aux 19ème et 20ème siècles*. Door een gedetailleerde analyse van de plannen van Vanderstraeten (1846) en Besme (1863/1866) toont de auteur de belangrijke rol die Besme gespeeld heeft en het visionaire karakter van zijn opvattingen.
- 10 Zie ook de ontwikkeling gegeven in: d'HUART, Th., *Des faubourgs de Bruxelles aux boulevards de Verviers – Conditions et jalons itinéraires d'un voyer – Victor Besme – au XIXe siècle*, proefschrift voor het behalen van de titel van doctor in de bouwkunde en stedenbouw, Université libre de Bruxelles, école polytechnique de Bruxelles, Service BÂTir, 2014, p. 137 e.v.
- 11 JACQUEMYS, G., 'Le problème de la «Cuve» de Bruxelles de 1795 à 1854', in *Revue de l'Université de Bruxelles*, februari-april 1932, pp. 347-375.
- 12 VAN VOLXEM (zoon), *Au Conseil de Régence de Bruxelles, note relative à la réunion des faubourgs à la capitale*, 56 p. DE SELLIERS, L., *De la réunion des faubourgs à la Ville de Bruxelles*, Deprez-Parent, Brussel, 1843, 73 p. Conseil communal de Bruxelles – Commission des faubourgs, SAB, T.P. 54708. JACQUEMYS, G., *op. cit.*
- 13 De perimeter ervan is getrokken op het plan van Groetaers (1853-1854), die als wegpzichter werd aangesteld na het ontslag van Ch. Vanderstraeten.
- 14 [Alles leek erop te wijzen dat het door de regering ingediende ontwerp door de Kamers zou worden goedgekeurd en dat aldus het sinds meer dan een halve eeuw door de stad gevraagde herstel van de 'kuip' zou worden gerealiseerd.] JACQUEMYS, G., *op. cit.*, p. 365-366.
- 15 CHARRUADAS, P. en DESSOUROUX, C., *op. cit.*, p. 29.
- 16 Zie kaderstuk 'Het beroep van wegpzichter'.
- 17 *MAPPB*, 1844, dl. L, nr. 194, p. 305: «Le commerce faisant effectuer la plupart des transports de marchandises par le chemin de fer, les routes de l'État sont peu fréquentées et par conséquent peu dégradées. Peut-être pourra-t-on songer dans un avenir plus ou moins éloigné à réduire ces routes à la largeur nécessaire, à en rendre une partie à la culture, et à mettre l'excédant des pavés à la disposition de la province ou des communes moyennant un prix modéré.» [De handel laat het grootste deel van het goederenvervoer verlopen via de spoorlijn, de rijkswegen worden maar weinig gebruikt en zijn daardoor nog in vrij goede staat. Misschien zal men in een min of meer verre toekomst kunnen overwegen om deze wegen terug te brengen tot hun noodzakelijke breedte en een deel ervan terug te geven aan de landbouw, en het overschot aan straatstenen ter beschikking te stellen van de provincie of de gemeenten voor een schappelijke prijs.]
- 18 WATELET, M., *De beginjaren van het Ministerie van Openbare Werken – Cartografie en politiek in het België van de 19de eeuw: bronnen voor de nationale en lokale geschiedschrijving*, Gemeentekrediet, Brussel, 1987, p. 195.
- 19 *MAPPB*, 1860, dl. LXXXIII, pp. 140-145.
- 20 *MAPPB*, 1868, dl. XCII, nr. 179, pp. 1187-1207. Herinnering aan de omzendbrief van 12 december 1848 [*MAPPB*, 1849, dl. LX, nr. 35, p. 148], overdracht van een omzendbrief van 1861 van de provincie Antwerpen: doel, omvang van de opdracht, bevoegdheidsgebied, na te leven modaliteiten in de administratieve relaties: "Ses attributions peuvent, semble-t-il, se répartir ainsi: I. Chemins vicinaux, cours d'eau, etc.; II. Hydrologie; III. Établissements publics; IV. Fabriques, usines et établissements incommodes; V. Habitations insalubres, propreté privée." [Zijn bevoegdheden kunnen, zo lijkt het, aldus worden onderverdeeld: I. Buurtwegen, waterlopen, enz.; II. Hydrologie; III. Openbare gebouwen; IV. Werkhuizen, fabrieken en hinderlijke inrichtingen; V. Ongezonde woningen, private netheid.]
- 21 *MAPPB*, 1867, dl. XCVI, nr. 68, pp. 617-620.
- 22 d'HUART, Th., *Victor Besme Quelques éléments de biographie*, Éditions Hugues de Chivré, Chemillé-sur-Indrois, 2006, pp. 45-47.
- 23 CHARRUADAS, P. en DESSOUROUX, C., *op. cit.*, p. 83: «Même si les plans de Vanderstraeten furent d'une importance certaine, ce fut néanmoins le plan de Victor Besme qui eut un impact plus important sur l'organisation de l'espace urbain bruxellois et de ses communes périphériques.» [Ook al vertoonden de plannen van Vanderstraeten een zeker belang, het was het plan van Victor Besme dat een grotere weerslag had op de organisatie van de Brusselse stedelijke ruimte en van zijn omringende gemeenten.]
- 24 De provincie Brabant wou "rendre hommage aux services éminents que cet honorable fonctionnaire a rendus à la Province" [hulde brengen aan de eminente diensten die deze achtbare ambtenaar heeft bewezen aan de Provincie] en dat door hem te benoemen tot 'Inspecteur général du service voyer des faubourgs de Bruxelles'. Die titel werd hem op 18 juli 1895 toegekend "à titre personnel et par dérogation" [ten persoonlijke titel

en bij afwijking] want hij was tot dan toe alleen toegekend door de regering en enkel aan de hogere ambtenaren van de centrale administratie.

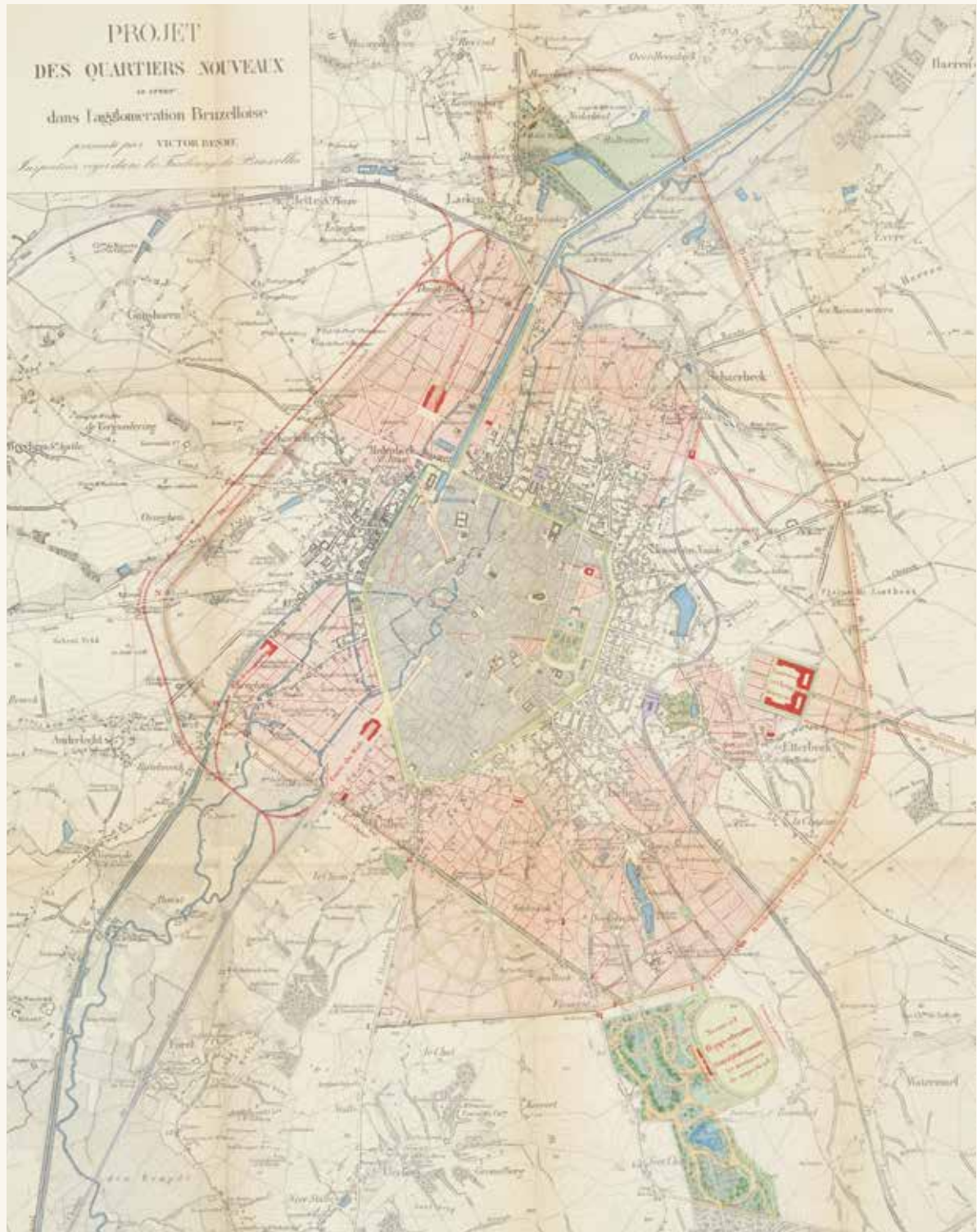
- 25 In de loop van de jaren 1960 heeft Guillaume Jacquemyns belangrijk onderzoek verricht op basis van het archief van het faillissement van bankier Langrand-Dumonceau. In deel IV 'Années difficiles' maakt de auteur gewag van een geheime overeenkomst tussen de financier en Victor Besme, waaruit zou moeten blijken dat Besme aan zijn ambtelijke plicht verzaakte. Die beschuldiging is nadien diverse keren herhaald in andere wetenschappelijke of vulgariserende werken. Op basis van een aandachtig nieuw onderzoek van de originele archieven geciteerd door G. Jacquemyns in 1964 en in navolging van wat Xavier Duquenne eerder reeds schreef, dringt zich een nieuwe interpretatie op. Er is inderdaad een samenloop van feitelijke elementen die twijfel zaaien over de algemene conclusie die Jacquemyns getrokken heeft op basis van slechts één niet-overtuigend archiefstuk. Men zou vandaag zijn bevindingen volledig anders kunnen herschrijven. Wij hebben dit aangetoond en beargumenteerd in ons doctoraal proefschrift.
- 26 'Faubourgs de Bruxelles': territoriale entiteit die de bebouwde delen grenzend aan de stad Brussel en de geplande delen verenigt. Bij het onderzoek van de territoriale omschrijvingen en hun administratieve (onder)verdelingen stelt men vast dat er nergens wettelijk sprake is van een entiteit 'Faubourgs de Bruxelles' of van een geheel dat de gemeenten zou aanduiden en verenigen die deze eventuele entiteit zouden samenstellen; 'faubourg': "Excroissance ponctuelle d'une ville (de fors – hors – et bourg: hors les murs)" [plaatselijke uitgroei van een stad (van fors – hors – en bourg: buiten de muren), MERLIN, P. en CHOAY, F., *Dictionnaire de l'Urbanisme et de l'Aménagement*, p. 345.
- 27 RONCAYOLO, M., *op. cit.*, p. 143. "(...) C'est la qualité et la densité des institutions et des acteurs réunis en un lieu privilégié qui font la valeur de la métropole, où s'accumulent compétences et capitaux. Le rayonnement sur d'autres villes et d'autres territoires est l'effet de cette accumulation." [...] Het is de kwaliteit en de densiteit van de instellingen en actoren verenigd op een bevoorrechte plaats die de waarde uitmaken van de metropool, waar bevoegdheden en kapitalen zich accumuleren. De uitstraling naar andere steden en andere gebieden is het gevolg van die accumulatie.]

- 28 *Faubourgs de Bruxelles. – Plan d'ensemble pour l'extension et l'embellissement de l'agglomération bruxelloise. – Rapport fait au gouverneur du Brabant par Victor Besme, Inspecteur voyer des faubourgs de Bruxelles*, Brussel, 1863. Het grafische document dat dit verslag vergezelt is het 'Projet des Quartiers nouveaux à créer dans l'agglomération Bruxelloise présenté par Victor Besme Inspecteur voyer dans les Faubourgs de Bruxelles.'
- 29 BESME, V., GUILLERY, H. en JANSSEN, G., *Projet d'assainissement de la vallée de la Senne*, Brussel, 1864, 20 p. + 2 bijlagen: 1 plaat getiteld: *Types gradués de collecteurs d'égouts pour déverser dans la Senne, en aval de Vilvorde les eaux et les matières impures de l'agglomération bruxelloise*. + 1 plan getiteld: *Assainissement de la partie basse de l'agglomération bruxelloise et de Vilvorde. Détournement de la Senne et canalisation de son nouveau cours. Collecteurs déversant dans la Senne en aval de Vilvorde les eaux et les matières emprises de l'agglomération bruxelloise. Quartier commercial, et nouveaux bassins. Annexe 1*.
- 30 d'HUART, Th., *Des faubourgs de Bruxelles ...*, *op. cit.*, p. 189 e.v.
- 31 FINCOEUR, M.-B. en SILVESTRE, M. [red. ELKHADEM, H.], *Inventaire raisonné des collections cartographiques Vandermaelen conservées à la Bibliothèque royale de Belgique. IV: Brussel*, p. 163.
- 32 d'HUART, Th., *L'Or de Sienna, Grands aménagements urbains, investissements d'aujourd'hui et gisement en or pour la ville de demain*, eindwerk voor het behalen van het diploma van bijzonder licentiaat stedenbouw en ruimtelijke ordening, U.L.B., verdedigd in oktober 1994, 80 p.; d'HUART, Th. en TEMMERMAN, C., *1897-1997. Les 100 ans de l'avenue de Tervueren – 100 jaar Tervurenlaan*, gemeente Sint-Pieters-Woluwe, 1997, 91 p.
- 33 Ons werk is ons adeldom. Deze zin behoort tot de orale traditie van de familie. Ze is van generatie op generatie overgegeven tot aan de auteur van dit artikel, achterkleinzoon van Victor Besme en conservator van het Fonds Victor Besme.

Victor Besme: a multifaceted "road surveyor"

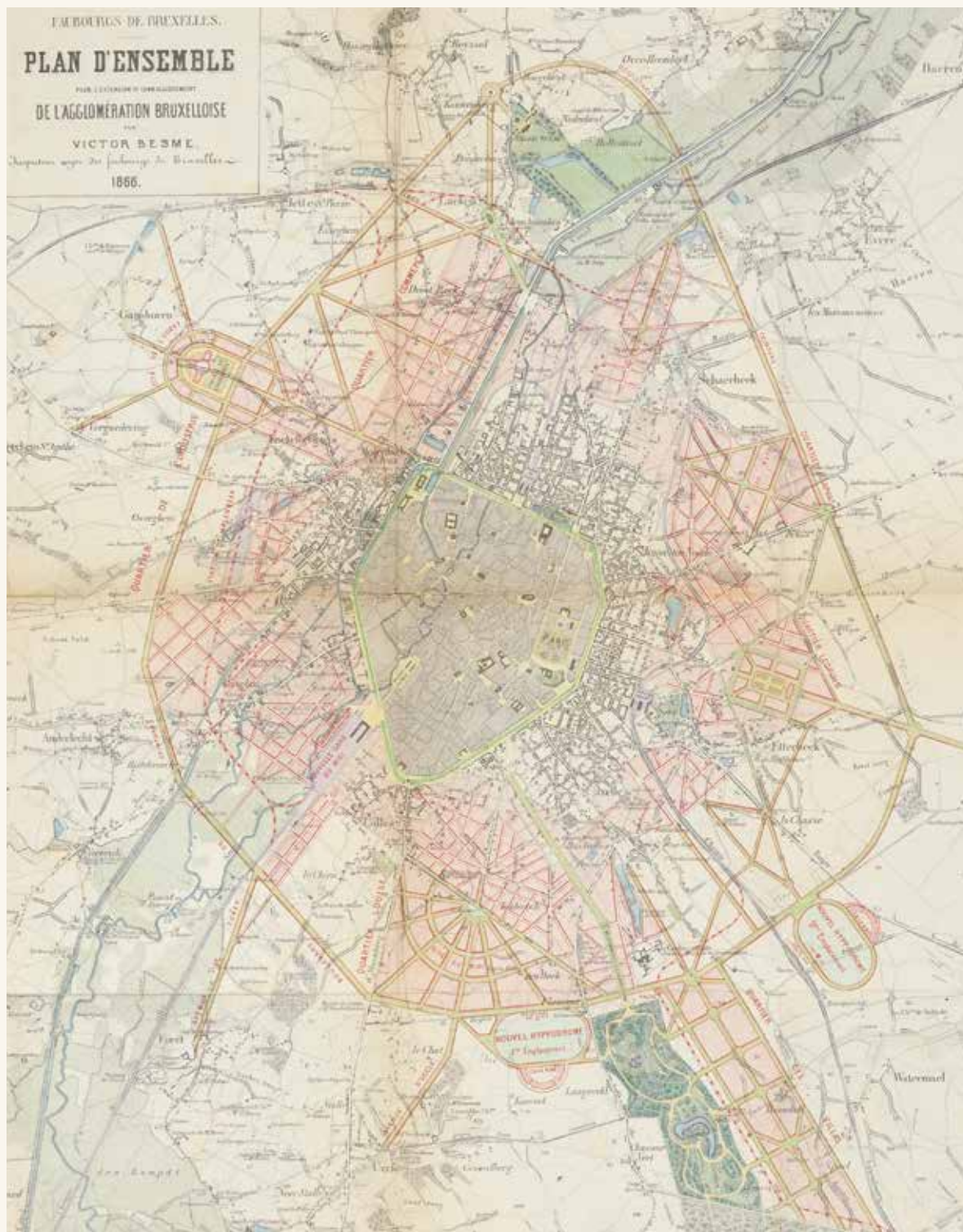
The foundation for urban planning in the territory that would become the Brussels-Capital Region was laid in the *Master plan for the development and beautification of the Brussels urban area*, drawn up in 1866 by road surveyor Victor Besme (1834-1904). The current layout of the city still owes a lot to the work of this visionary civil servant. Thanks, among other things, to the personal archives of the man, the author of this article endeavours to show how the position of road surveyor for the suburbs of Brussel was developed and the tools it mobilised to support the geographic and institutional creation of the Brussels urban area during the 19th century.

The considerations and actions of urban planners of the time were guided by three major themes: agglomeration, communication and sanitation; the relationship between these notions was at the heart of the planning work of Victor Besme. For 50 years, Victor Besme worked in Belgium within and in collaboration with the government at different levels: national, provinces, municipalities. He advised the decision-makers: King Leopold II, ministers, elected representatives. He was a valued advisor to both provincial and municipal councillors and the elite of the economic world, as well as a consultant and project manager for new neighbourhoods, sometimes during their construction.

Plan 1862

Projet des Quartiers nouveaux à créer dans l'agglomération Bruxelloise présenté par Victor Besme Inspecteur voyer dans les Faubourgs de Bruxelles, 1862. Plan opgenomen in de brochure van 64 pagina's, Plan d'ensemble pour l'extention (sic) et l'embellissement de l'agglomération bruxelloise, drukkerij E. Guyot, januari 1863 (© Fonds Victor Besme).

Plan 1866

Faubourgs de Bruxelles – Plan d’ensemble pour l’extension et l’embellissement de l’agglomération bruxelloise, par Victor Besme, Inspecteur voyer des faubourgs de Bruxelles. – 1866. Plan in bijlage bij de brochure van 97 pagina’s, *Faubourgs de Bruxelles – Plan d’ensemble pour l’extension et l’embellissement de l’agglomération bruxelloise. – Travaux de voirie en général. Habitations de la classe moyenne. Logements de la classe ouvrière*, drukkerij E. Guyot, Brussel, 1866 (© Fonds Victor Besme).

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Lesecque, Cecilia
Paredes en Brigitte Vander Bruggen.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Lesecque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN DE DOSSIER

Jean-Marc Basyn

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Jean-Marie Bailly, Jean-Marc Basyn,
Derek Biront, Françoise Boelens, Thierry
d'Huart, Jan De Kesel, Paula Dumont,
Marie-Pierre Dusausoy, Christian
Frisque, Mieke Goegebuer, Pierre-Yves
Lamy, Catherine Leclercq, Harry Lelièvre,
Murielle Lesecque, Christian Spapens,
Anne Van Loo.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Data Translations Int.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis,
Griet Meyfroot, Coralie Smets en de leden
van het redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

IPM Printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt, Brigitte Vander Bruggen
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Hans Blanchaert, Philippe Charlier,
Julie Coppens, Thierry d'Huart, Mathilde
Lebrun, Georges Mayer, Marc Meganck,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel,
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle
rechten voor het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

ARA – Algemene Rijksarchief
ARB – Académie royale de Belgique
CIDEP – Centre d'Information, de
Documentation et d'Étude du Patrimoine
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
DML – Directie Monumenten en
Landschappen
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium / Institut royal du
Patrimoine artistique
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2016/6860/019

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.